

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

КАРНАУХ БОГДАН ПЕТРОВИЧ

УДК 347.5

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК У ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право»

Юридичні науки

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2024

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

– докторка юридичних наук, професорка **Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувачка кафедри цивільного права, член-кореспондент НАПрН України.

Опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Майданик Роман Андрійович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права, академік НАПрН України;

– докторка юридичних наук, професорка **Гринько Світлана Дмитрівна**, Хмельницький університет управління та права ім. Л. Юзькова, завідувачка кафедри приватного права;

– доктор юридичних наук **Примак Володимир Дмитрович**, Державний торговельно-економічний університет, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права.

Захист відбудеться «7» березня 2025 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77.

З дисертацією можна ознайомитись на офіційному сайті <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/aspirantura/doktorantura/zahyst-dysertacij-u-speczializovani-j-vchenij-radi-d-64-086-02/karnauh/> та в науковій бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 84-а.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Костянтин ГУСАРОВ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Причинний зв'язок є одним із елементів делікту, тягар доказування якого покладається на позивача, що вимагає відшкодування завданої йому позадоговірної шкоди. Якщо цей елемент не доказано – право на відшкодування не виникає.

Із усіх елементів делікту причинному зв'язку приділено найменше уваги як у законодавстві, так і в судовій практиці та українській доктрині. Безпосередньо в Цивільному кодексі України (надалі – ЦК України) цей термін не тільки не розкривається, але й узагалі не вживається. Необхідність доказування причинного зв'язку виводиться із лінгвістичного аналізу використаної у ЦК України формули «шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю» (ст. 1166 ЦК України). Звідси робиться справедливий висновок, що неправомірні рішення, дії чи бездіяльність мають бути причиною шкоди, відшкодування якої вимагає потерпіла сторона.

Утім жодних правил установлення причинного зв'язку законодавство не передбачає. Правових позицій Верховного Суду на цей рахунок також немає.

Слабкий інтерес української цивілістичної науки до цього питання може бути пояснений його більш ретельною розробленістю в рамках науки кримінального права. Однак попри те, що низка наробків науки кримінального права можуть бути використані для потреб деліктної відповідальності, цілковитої тотожності між поняттями причинного зв'язку у двох галузях немає. Причина в тому, що кримінальна і деліктна відповідальність переслідують різні цілі, а цілі, у свою чергу, визначають розуміння умов відповідальності.

Знаковою для української цивілістики роботою залишається монографія Г.К. Матвеева, присвячена підставам цивільно-правової відповідальності, у якій – серед інших – розглянуто і таку умову як причинний зв'язок. Серед більш сучасних праць проблемі причинності приділяє увагу О.О. Отрадна у дослідженні, присвяченому вдосконаленню механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань.

Єдиним дослідженням причинного зв'язку у деліктному праві на рівні кандидатської дисертації до сьогодні залишається праця Л.Д. Донської. Причинний зв'язок у трудовому праві на дисертаційному рівні аналізував Д.В. Тимошенко. Окрім цього в періодичних виданнях можна знайти лише поодинокі публікації.

На противагу зазначеному, в західній літературі проблема причинного зв'язку – це найголовніша і найскладніша проблема деліктного права, якій присвячено колосальний за обсягом масив літератури.

Бібліографія на тему причинного зв'язку включає спеціальні монографічні праці на цю тему, серед яких роботи Г. Гарта й Т. Оноре (H. L. A Hart and Tony Honoré), С. Стіла (S. Steel), Я. Шпіра і Ф. Буснеллі (J. Spier and F.D. Busnelli), М. Мура (M.S. Moore), Р. Гольдберга (R. Goldberg), С. Шейвела (S. Shavell), Б. Вінігера, Г. Козіоля, Б. Коха й Р. Цимермана (B. Winiger, H. Koziol, B. Koch, and R. Zimmermann), колективні монографії за редакцією М. Мартін-Касальс і Д. Папаяніса (M. Martín-Casals and D.M. Papayannis), М. Інфантіно та Е. Церводжанні (M. Infantino and E. Zervogianni) та ін. Чільне місце проблемі причинності відводиться у загальних дослідженнях із деліктного права, зокрема тих, що присвячені європейському деліктному праву.

Публікації у правничих журналах налічують сотні праць. Серед тих, для кого проблема причинності є одним із головних фокусів наукової уваги, – Р. Райт (R. W. Wright), С. Стіл (S. Steel), Д. Степлтон (J. Stapleton), та С. Шейвел (S. Shavell). Про причинність у деліктному праві також писали В. Ландес і Р. Познер (W.M. Landes and R.A. Posner), Р. Паунд (R. Pound), Д. Кінг (J.H. King), Л. Александер (L.A. Alexander), С. Гольд (S. Gold), А. Лахав (A.D. Lahav), А. Пійлс (A. Pijls) та інші.

Причинно-наслідковий зв'язок є, імовірно, найскладнішим з усіх елементів делікту. Ані філософські студії, ані висновки природничих наук не дають змоги прояснити це поняття для цілей деліктного права, оскільки поняття причини є контексто-залежним, і в контексті деліктної відповідальності воно набуває особливого означення, – *юридично значимої* причини.

Тому на доктринальному рівні потребують прояснення ті аналітичні прийоми і міркування, якими має послуговуватися суд для установлення причинного зв'язку у деліктній справі. Більш того, ці прийоми і міркування мають бути узгоджені із епістемологічними особливостями судового процесу, адже доказування в цивільному процесі передбачає свої правила і стандарти, і має свої кордони та обмеження. Тож, причинний зв'язок має розглядатися не абстрактно, як феномен реального світу чи правовий конструктор, а як елемент предмету доказування у справі. У цьому зв'язку особливої уваги

потребує визначення того, що означає довести наявність причинного зв'язку перед судом.

З огляду на малу дослідженість причинного зв'язку в українській цивілістиці для неї залишаються невідомими або маловідомими ключові проблеми, що обговорюються в зарубіжній науці. Серед них – питання, пов'язані із виключними випадками аналітичної неспроможності тесту «якби не», або *conditio sine qua non* (це, зокрема випадки симетричної, асиметричної надлишкової причинності і дублювання шкоди); питання, пов'язані з оцінкою віддаленості причинного зв'язку, або «межами відповідальності» (критерії для оцінки віддаленості причинного зв'язку і сама природа такої оцінки); питання, пов'язані із проблемою причинного зв'язку, який неможливо доказати (нез'ясовна причинність і стандарти доказування, різні способи полегшити тягар доказування причинності, пропорційна відповідальність, і в тому числі, відповідальність згідно з часткою на ринку і доктрина втраченого шансу); а також низка питань, що стосуються установлення юридично значимого причинного зв'язку при співучасті у делікті (саме поняття співучасті у делікті є новим для українського права). Усі ці питання заслуговують якнайретельнішої уваги і будуть розглянуті нами у цьому дослідженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Проблеми ефективності правового регулювання цивільних відносин в Україні», № 0111u000963. Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 31 жовтня 2023 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка концепції причинного зв'язку в деліктному праві, заснованої на методологічному фундаменті правового реалізму (прагматизму) з урахуванням постмодерної епістемології та обмеженості пізнання у рамках судового процесу.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання: 1) продемонструвати взаємозв'язок вимоги доказування причинного зв'язку із цілями деліктного права; 2) визначити місце причинного зв'язку у формулі делікту; 3) оцінити аналітичну придатність тесту «якби не» (*conditio sine qua non*); 4) виявити випадки, у яких тест «якби не» дає хибну відповідь і розробити більш точний аналітичний інструмент для аналізу таких випадків; 5) розмежувати фактологічний

і нормативний аспекти у дослідженні судом причинного зв'язку у деліктних справах; 6) розкрити нормативний аспект у дослідженні причинності і визначити базовий критерій оцінки віддаленості шкоди (меж відповідальності); 7) визначити додаткові фактори, які підлягають до врахування при оцінці віддаленості шкоди (меж відповідальності); 8) установити, за яких умов причинний зв'язок має вважатися доведеним для цілей вирішення цивільної справи за деліктним позовом; 9) обґрунтувати розмежування стандартів доказування у цивільних і кримінальних справах за допомогою Баєсової теорії ухвалення рішень; 10) визначити випадки нез'ясовної причинності і запропонувати шляхи вирішення справ, у яких причинний зв'язок об'єктивно не може бути доведений на основі застосовного стандарту; 11) продемонструвати концептуальну єдність доктрини втраченого шансу і проблематики нез'ясовної причинності; 12) з'ясувати розподільчі ефекти пропорційної відповідальності; 13) розробити теорію співучасті у деліктному праві й охарактеризувати особливості причинного зв'язку при співучасті у делікті.

Об'єктом дослідження є зобов'язальні правовідносини, що виникають із факту завдання шкоди, не пов'язаної порушенням договору між сторонами.

Предметом дослідження є причинний зв'язок як одна із умов виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, не пов'язаної з порушенням договору між сторонами.

Методи дослідження. Три методологічні опори визначають специфіку цього дослідження: правовий реалізм (прагматизм), економічний аналіз права і порівняльно-правовий (компаративний) метод.

Правовий реалізм (прагматизм) як метод дослідження проявляється у прагненні дослідити соціальну реальність права, не обмежуючись його текстом, відображеним у нормативно-правових актах («буквою закону»). Деліктне право аналізується у тісному взаємозв'язку з іншими аспектами суспільного життя, і, зокрема, з огляду на те, які реальні наслідки для добробуту суспільства має та або інша конфігурація норм деліктного права. Особлива увага до судової практики (як національної, так і зарубіжної, а також практики міжнародних судових інституцій і трибуналів) – є характерною рисою дослідження, і проявом емпіризму, притаманного парадигмі правового реалізму.

Реалістичність (прагматичність) підходу до деліктного права виявляється також у тому, що матеріально-правові норми деліктного права досліджуються у поєднанні із доказовим правом, яке визначає стандарти доказування причинного зв'язку. Завдяки такому підходу в дисертації розглянуто питання доведення причинного зв'язку перед судом і низка проблем, пов'язаних із так званою нез'ясовною причинністю, тобто випадками, коли причинний зв'язок об'єктивно не може бути доведений на основі застосовних стандартів доказування.

Економічний аналіз права використовується для оцінки норм деліктного права із точки зору їх економічної ефективності. Дослідження будується на тезі про те, що деліктне право – це система, яка має бути ефективною в економічному сенсі, тобто має забезпечувати оптимальне співвідношення зисків і витрат, а також раціональний розподіл ресурсів у суспільстві. Методи і моделі мікроекономіки використовуються в роботі для прояснення ролі, яку відіграє причинний зв'язок у деліктному праві, при визначенні критеріїв оцінки віддаленості причинного зв'язку, а також у контексті нез'ясовної причинності, пропорційної відповідальності і доктрини втраченого шансу. Аналіз стандартів доказування спирається на Баєсову теорію ухвалення рішень.

Використання порівняльно-правового (компаративного) методу дає змогу досягти низки цілей дослідження. Зокрема порівняння українського права з іноземним дає змогу краще зрозуміти зміст українського права і в першому розділі приводить до висновку про необхідність переосмислення української формули делікту. По-друге, порівняльно-правовий метод використовується із прогностичною метою, – передбачити складні питання, які постануть перед українською практикою в майбутньому (зокрема, йдеться про нез'ясовну причинність і пропорційну відповідальність). По-третє, цей метод використовується для виявлення глобального консенсусу. Причому консенсусу не тільки щодо вирішення певної проблеми, але й консенсусу щодо її наявності. У цьому аспекті порівняльний метод дозволив визначити глобальний консенсус щодо проблеми причинного зв'язку, який не може бути доведено.

Поряд із трьома названими методами, які є визначальними для дослідження, у роботі використано також інші філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Значну роль у дослідженні відіграє метод формально-логічного аналізу, який використовується для оцінки слухності тесту «якби не» (*conditio sine*

qua non). Історичний метод пізнання дозволив розглянути в історичній перспективі: погляди на критерій юридично значимого причинного зв'язку, підходи до вирішення азбестових справ, прецедентну практику за американським Законом про деліктні позови іноземців тощо. Формально-юридичний і системно-структурний методи дали змогу дослідити причинний зв'язок у більш широкому контексті, а саме – як частину формули делікту і як складову загальної системи деліктного права, завдяки якій забезпечується реалізація його цілей.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою науковою працею, у якій на основі широкого порівняльного аналізу запропоновано концепцію причинного зв'язку у деліктному праві, побудовану на парадигмі правового реалізму із урахуванням епістемологічних особливостей пізнання дійсності в рамках судового процесу. У результаті проведеного дослідження одержано нові теоретико-методологічні положення та науково обґрунтовані висновки, розроблені пропозиції, що виносяться на захист, а саме:

уперше:

– розкрито взаємозв'язок між вимогою наявності причинно-наслідкового зв'язку і цілями деліктного права. Така вимога, по-перше, зумовлена тим, що деліктне право є інституціоналізацією корективної справедливості, мета якої – відновити *status quo*, порушений протиправною взаємодією між двома сторонами. У такому контексті вимога наявності причинного зв'язку сполучає винне діяння і шкоду в єдиний деліктний інцидент, і обґрунтовує адресність заходів деліктної відповідальності. На інструментальному рівні вимога наявності причинного зв'язку сприяє мінімізації втрат суспільного добробуту через забезпечення оптимального балансу між шкодою і витратами на запобігання шкоді;

– зроблено висновок, що дослідження судом юридично значимого причинного зв'язку для цілей вирішення деліктного позову включає два аспекти: фактологічний і нормативний. Фактологічний є питанням факту і полягає в дослідженні судом фактичних обставин справи на предмет того, чи належить діяння відповідача до лінійної послідовності подій, яка призвела до завдання шкоди. Нормативний аспект є питанням права, і передбачає висловлення судом оціночного судження на предмет того, чи є причинний зв'язок між шкодою та діянням відповідача достатньо вагомим, щоб виправдати покладання на відповідача обов'язку залагодити завдану шкоду. При цьому

значення віддаленості причинного зв'язку (шукане значення x , при якому особа відповідає за шкідливий наслідок B_n , якщо $n \leq x$) є функцією вини: що тяжче скоєне зло, то більшим є значення x , і то ширше коло наслідків охоплюється діапазоном дії деліктного обов'язку відшкодування;

– доведено, що нормативний аспект дослідження причинності є аналітичним локусом, у рамках якого відбувається завершальна оцінка економічних ефектів деліктної відповідальності. Така оцінка, зокрема, включає визначення суб'єкта, що міг запобігти шкоді з найменшими витратами, вирішення колізій між двома суб'єктивними правами, а також урахування ефектів відповідальності з точки зору методів інтер-персонального й інтер-темпорального розпорошування збитків та методу «глибокої кишені»;

– обґрунтовано, що нормативний аспект дослідження причинності має будуватися на основі критерію деліктизуючого ризику: відповідальність особи за наслідки своєї протиправної поведінки має бути обмежена лише тією шкодою, ризик завдання якої зробив поведінку особи протиправною. Правова кваліфікація деліктного інциденту судом повинна включати, окрім іншого, ідентифікацію деліктизуючих ризиків і установлення того, чи належить шкода, фактично завдана позивачеві, до категорії шкоди, ризик завдання якої зробив поведінку відповідача протиправною. Додатково мають враховуватися також міркування правової політики, засновані на уявленні про те, яких глобальних соціально-економічних результатів має досягати право, і яким чином вирішення конкретної деліктної справи може спричинитися до досягнення таких результатів;

– розроблено концепцію співучасті у делікті. Обґрунтовано, що в деліктному праві юридично значима причетність повинна включати щонайменше усі ті ролі, які визнаються юридично значимими в кримінальному праві. При цьому визначення кола зобов'язаних до відшкодування шкоди, завданої злочином, не повинне остаточно визначатися результатами кримінального провадження, оскільки менш суворе – економічне за природою – деліктна відповідальність повинна мати ширший засяг дії, аніж відповідальність кримінальна;

– розмежовано фізичний та інтенціональний причинний зв'язок: перший пов'язує між собою явища матеріального світу, другий – феномени психологічного світу (бажання, імпульси, наміри тощо). Продемонстровано, що юридично значимий причинний зв'язок

становить собою переплетення фізичної та інтенціональної причинності.

– визначено, що в контексті масових злочинств, таких як воєнні злочини або злочини проти людяності, може мати місце змішування причинних внесків, яке унеможливує ідентифікацію в обставинах окремого епізоду слідів кожного фактору, що істотно спричинився до злочинної діяльності. Однак змішування причинних внесків не повинно звільняти пособника й підбурювача від відповідальності за умови, що його внесок у загальну злочинну діяльність був істотним. При оцінці істотності внеску враховується: характер дії, якій надається допомога чи сприяння; характер дії, у якій виражається допомога чи сприяння; обсяг і тривалість допомоги чи сприяння; присутність пособника чи підбурювача на місці і під час завдання шкоди; характер стосунків між пособником чи підбурювачем і безпосереднім заподіювачем шкоди; психічне ставлення пособника чи підбурювача;

– запропоновано вирішення проблеми установлення причинного зв'язку у справах, що розглядає Європейський суд з прав людини, стосовно порушення процедурних гарантій під час проваджень, які закінчилися несприятливим для заявника результатом. У таких справах належить розрізняти: (а) безпосередні наслідки конкретного процедурного порушення; і (б) наслідки провадження в цілому. Безпосереднім наслідком є моральна шкода, викликана почуттями справедливого обурення, безпорадності та збентеження. Наявність такої шкоди презюмується. Шкода, завдана результатом провадження в цілому підлягає відшкодуванню лише за умови, що результат проваджень був би інакшим, якби Держава не допустила під час цих проваджень порушення Конвенції. При цьому зазначена умова повинна вважатися наявною (презумпція на користь заявника), якщо заявник доведе, що (а) мало місце порушення Конвенції і (б) через це порушення провадження щодо нього було в цілому несправедливим;

удосконалено:

– учення про елементи делікту і місце причинного зв'язку серед них. Обґрунтовано, що конфігурація формули делікту має залежати від підстави атрибуції шкоди. Якщо підставою атрибуції (відповідальності) є вина, то формула включає: винне діяння, шкоду і причинний зв'язок між першим та другим. Якщо підставою атрибуції є особливо небезпечний характер діяльності, то формула має включати: небезпечну діяльність, шкоду і причинний зв'язок між

першим та другим. Якщо підставою атрибуції є субститутивна відповідальність (відповідальність за чужі дії у вузькому смислі), то формула має включати: (а) особливий характер правовідносин між відповідачем і особою, за яку він відповідає, (б) винне діяння особи, за яку відповідач несе відповідальність, (в) шкоду і (г) причинний зв'язок між (а) і (б) та між (б) і (в);

– поняття вини у контексті формули делікту й у взаємозв'язку із причинним зв'язком. Доведено, що протиправність охоплюється поняттям вини, оскільки стандарт поведінки розумної людини, за яким визначається вина, а-пріорі включає додержання норм чинного законодавства. При такому розумінні вини презумпція винуватості як загальне правило – неможлива. Усі елементи делікту входять до тягаря доказування позивача. Відповідач може заперечувати проти позову, використовуючи так звану «ствердну оборону» (*affirmative defense*), тобто шляхом доказування наявності виняткових обставин, які попри доведеність усіх елементів делікту, виключають відповідальність за завдану шкоду;

– теоретичні положення щодо аналітичного прийому, що використовується для установлення причинного зв'язку і відомий як тест «якби не», або *conditio sine qua non*. Запропоновано формально-логічну інтерпретацію цього тесту: для установлення причинного зв'язку, належить порівняти, що сталося в реальному світі S , для якого характерний певний набір факторів $S = \{c_1, c_2, c_3, c_4, c_5 \dots c_n\}$, із тим, що сталося б у гіпотетичному світі S' , який є точно таким же, як і реальний світ, за винятком однієї вилученої обставини c_x (тобто $S \setminus S' = \{c_x\}$), котра підлягає перевірці на предмет причинної пов'язаності із наслідком q . Якщо в гіпотетичному світі S' наслідок q настає, то причинного зв'язку між c_x і q немає. Якщо не настає, то між c_x і q є причинний зв'язок;

– концепцію аналітичного прийому, що використовується для установлення причинного зв'язку і відомий як тест NESS (*necessary element of the sufficient set*, необхідний елемент достатнього набору). Запропоновано формально-логічну інтерпретацію тесту NESS: у межах множини обставин реального світу $S = \{c_1, c_2, c_3, c_4, c_5, c_6, c_7 \dots c_n\}$ слід виокремити підмножину U (де $U \subset S$), яка є достатньою для настання певного наслідку (q). У такому разі причиною наслідку слід вважати кожен обставину (c_x), яка є необхідним елементом достатньої підмножини U . Тобто обставина c_x є причиною, якщо в разі її виключення підмножина

U перестає бути достатньою для відповідного наслідку. Тобто c_x є причиною q якщо:

$$c_x \in U, \text{ де } (U \Rightarrow q) \wedge (\sim((U \setminus c_x) \Rightarrow q)).$$

– визначення надлишкової причинності (коли мають місце дві обставини, кожна із яких окремо була б достатньою для завдання шкоди). Розмежовано симетричну і асиметричну надлишкову причинність. Симетрична означає, що обидві обставини мали місце в реальному світі, а асиметрична – що, тільки одна із двох обставин дійсно мала місце в реальному світі, тоді як друга – мала би місце, якби не відбулася перша;

набули подальшого розвитку:

– доктрина *novus actus interveniens* (нова дія, що втрутилася). Визначено, що сам по собі той факт, що проміжною ланкою у причинному ланцюзі між діянням відповідача і шкодою є вольове діяння людини (самого потерпілого чи третьої особи) ще не означає, що причинний ланцюг обривається і відповідач перестає бути відповідальним за шкоду. Питання про обривання ланцюга через нове діяння, що втрутилося, підлягає оцінці в кожному окремому випадку на основі усіх значимих обставин справи. Якщо дії особи (потерпілого, чи сторонньої третьої особи) були вимушеними, і становили закономірну, природню й законну реакцію на ту ситуацію, що склалася внаслідок протиправних дій відповідача, то причинний ланцюг не обривається;

– розмежування об'єктивної і суб'єктивної імовірності в контексті доказування причинного зв'язку. Суб'єктивна імовірність (вірогідність) описує ступінь упевненості в тому, що те або інше твердження стосовно причинного зв'язку – правдиве. Об'єктивна імовірність – це математично обчислюване поняття із теорії імовірності, яке описує властивості об'єктивного світу. Коли жодні інші докази, окрім статистичних, об'єктивно не доступні, і в цьому немає вини позивача – вага статистичних доказів істотно зростає і суб'єктивна імовірність може наближатися до значення об'єктивної імовірності, на яку вказує статистика. У зв'язку із цим у справах про токсичні делікти для доведення причинного зв'язку може бути використана концепція подвоєння ризику, згідно з якою причинний зв'язок між контактуванням із речовиною і захворюванням слід визнавати доведеним, якщо значення відносного ризику (RR) більше двох, $RR > 2$. При цьому відносний ризик обчислюється як відношення частоти захворювання у групі, яка контактувала із речовиною, до

частоти захворювання у контрольній групі, яка не контактувала із речовиною;

– теорія пропорційної відповідальності, яка передбачає, що відповідач повинен відшкодувати шкоду в розмірі, пропорційному до ступеня імовірності того, що його поведінка перебуває у причинному зв'язку зі шкодою. Обґрунтовано, що пропорційна відповідальність може бути належним вирішенням проблеми нез'ясовної причинності. Однак застосування пропорційної відповідальності має бути обмежене з урахуванням значущості порушеного інтересу потерпілого; причин, із яких доведення причинного зв'язку на основі звичайного стандарту є неможливим; характеру відносин між сторонами; та доступністю і надійністю даних про імовірність причинного зв'язку між діями відповідача і шкодою. Доведено, що доктрина втраченого шансу становить собою реконцептуалізацію проблеми нез'ясовної причинності;

– теорія відповідальності онлайн-посередників. Запропоновано підхід, згідно з яким, надаючи оцінку причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) оператора онлайн платформи і шкодою, яку заподіяв користувач цієї платформи, належить ураховувати насамперед ступінь контролю в руках оператора платформи. Для трансакційних платформ такий контроль виражається у впливі на істотні умови трансакцій, що укладаються за допомогою платформи; для медіа-платформ – у можливостях доступної, з огляду на розвиток технологій, контент-модерації. Також слід ураховувати: сумарну суспільну корисність правомірних використань платформи у порівнянні до суспільної шкідливості протиправних використань платформи; досяжність для позовів безпосередніх заподіювачів шкоди і затратність судових процесів проти них у порівнянні із затратністю процесу проти оператора платформи; а також те, чи є оператор платформи тим суб'єктом, для якого запобігання шкоді обійдеться найдешевше. Обґрунтовано, що відповідальність оператора онлайн-платформи має наставати за невжиття проактивних дій в рамках контент-модерації, якщо виявлення незаконного контенту було технічно можливим і його можна було розумно очікувати від розсудливого оператора платформи, що діяв за аналогічних обставин.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення та висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дослідженні, можуть бути використані:

а) у науково-дослідній роботі – для подальших досліджень проблематики деліктного права;

б) у правотворчості – для розроблення й удосконалення вітчизняного законодавства, гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами у сфері недоговірних зобов'язань із відшкодування шкоди;

в) у правозастосуванні – судами під час вирішення цивільних та господарських справ за позовами про відшкодування шкоди, не пов'язаної із порушенням договору між сторонами;

г) у навчальному процесі – при вивченні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Приватне право: сучасні доктрини в судовій правозастосовній практиці», «Деліктне право», для підготовки методичних матеріалів, підручників, посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, наукова новизна, висновки та пропозиції сформульовані автором самостійно й обґрунтовані на підставі особистих досліджень.

Деякі статті, що відображають результати роботи, написані у співавторстві. Особистий внесок здобувача у цих статтях є таким:

– «Evidentiary standards of the UN Compensation Commission: Takeaways for Ukraine»: обґрунтовано, що міжнародне доказове право є гнучким і ураховує унікальні обставини заявників: прикладом такої гнучкості є пом'якшені та диверсифіковані стандарти доказування, що використовувались Компенсаційною комісією ООН; висловлено думку, що підходи Компенсаційної комісії ООН мають бути застосовані та розвинені в рамках міжнародного компенсаційного механізму для України; аргументовано, що це, зокрема, має передбачати забезпечення гнучкості тягаря та стандартів доказування з метою урахування перешкод, які постають на шляху збору доказів у воєнний час.

– «Standard of proof in common law: mathematical explication and probative value of statistical data»: на основі Байєсової теорії рішень обґрунтовано, що стандарти доказування в цивільних і кримінальних справах мають бути різними; розмежовано суб'єктивну та об'єктивну імовірність, і зроблено висновок, що у випадках, коли статистичні дані є єдиними доступними доказами, суб'єктивна ймовірність може дорівнювати об'єктивній імовірності.

– «Side effects of diethylstilbestrol (DES) from the perspective of tort law»: зроблено висновок, що неможливість ідентифікувати бренд

медичного препарату не повинна бути нездоланим бар'єром, який перешкоджає потерпілому від небезпечного препарату отримати компенсацію; обґрунтовано, що математична витонченість теорії відповідальності згідно з часткою на ринку полягає в тому, що валовий тягар відповідальності, який несе конкретний виробник ліків, дорівнює валовому розміру шкоди, фактично спричиненої його препаратом; продемонстровано, що теоретично, в довгостроковій перспективі, розподільчі ефекти відповідальності згідно з часткою на ринку є такими ж, які б мали місце за умови досконалої поінформованості, коли б кожна потерпіла особа могла ідентифікувати бренд препарату, який прийняла її мати.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки були представлені на міжнародних, всеукраїнських конференціях, семінарах, круглих столах та вебінарах: «Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи» (м. Київ, 19-20 квітня 2018 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 25 травня 2018 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 24 травня 2019 р.); «Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права» (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовтня 2019 р.); «Матвєєвські цивілістичні читання» (м. Київ, 18 жовтня 2019 р.); «Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку» (м. Харків, 28 лютого 2020 р.); «Конституційні засади захисту прав пацієнтів у період пандемії» (м. Харків, 11 грудня 2020 р.); «Юридична осінь 2020 року» (м. Харків, 23 листопада 2020 р.); «Цивільне право і процес: витоки, здобутки і перспективи розвитку» (м. Київ, 18–19 грудня 2020 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав» (м. Харків, 16 грудня 2020 р.); «Учасники цивільних відносин: новітні рекодифікації цивільного (приватного) права України» (м. Харків, 12 березня 2021 р.); «Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства» (м. Харків, 15 травня 2021 р.); «Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України : концепція, напрями, перспективи» (м. Київ, 26 квітня 2021 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 21 травня 2021 р.); «Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства» (м. Харків, 28 травня 2022 р.); «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (м. Харків, 4 лютого 2022 р.); «Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих

Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (м. Харків, 22 червня 2022 р.); «Реалізація та захист цивільних прав в умовах воєнного стану: Матвєєвські цивілістичні читання» (м. Київ, 14 жовтня 2022 р.); «Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування» (м. Харків, 17 лютого 2023 р.); «Стан і засади реформування цивільного та житлового законодавства України» (м. Харків, 9 лютого 2024 р.); «На шляху до європейського приватного права (XI Міжнародний цивілістичний форум)» (м. Київ, 12-13 жовтня 2021 р.).

Структура та обсяг дисертації зумовлені предметом, метою й завданнями наукової роботи, необхідністю послідовного розкриття всіх питань теми, що досліджується. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які включають дев'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 463 сторінки, із них основний текст викладено на 403 сторінках, список використаних джерел – 668 найменувань – на 54 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У розділі 1 «Загальнотеоретичні положення про причинний зв'язок у деліктному праві» сформульовано методологічний каркас дослідження, запропоновано бачення широкого контексту, у рамках якого розглядається причинний зв'язок, і закладено основи концепції причинного зв'язку.

Підрозділ 1.1. «Стан дослідженості проблеми причинного зв'язку в доктрині деліктного права. Засади методології» присвячений оцінці рівня розробленості тематики причинного зв'язку в українській і зарубіжній літературі та формулюванню методологічного фундаменту роботи.

Наголошено, що доктрина деліктного права потребує власної концепції причинного зв'язку. Доробки інших галузевих дисциплін (зокрема, кримінального права) можуть бути помічними, утім розуміння причинного зв'язку не може бути універсальним для всіх галузей права, оскільки особливості змісту цього поняття зумовлені цілями, які переслідує інститут відповідальності в тій або іншій галузі права.

Визначено, що дисертаційне дослідження спирається на три методологічні опори: правовий реалізм (прагматизм), економічний

аналіз права та широке використання порівняльно-правового підходу. Правовий реалізм вимагає досліджувати право «в дії» і у взаємозв'язку із суспільними потребами, які воно має задовольняти. Економічний аналіз права – дає змогу оцінити правове регулювання з точки зору його економічної ефективності (раціональності). Порівняльно-правовий підхід – є запорукою вивчення міри універсального в деліктному праві.

У підрозділі 1.2. «Причинний зв'язок у контексті цілей деліктного права» аналізується, чому цілі деліктної відповідальності вимагають установлення причинного зв'язку між шкодою і винним діянням.

Зроблено висновок, що пояснення є двоїстим. По-перше, необхідність установлювати причинний зв'язок зумовлена тим, що деліктне право є інституціоналізацією корективної справедливості, мета якої – відновити *status quo*, порушений неправозгідною взаємодією двох сторін. У цьому контексті причинний зв'язок – це ланка, яка дозволяє говорити про шкоду і винне діяння як про єдиний деліктний інцидент і тим самим обґрунтовує адресність заходів відповідальності.

По-друге, необхідність установлення причинного зв'язку продиктована економічною метою, яку переслідує деліктне право, а саме, – віднаходження оптимального балансу між розміром шкоди, яка завдається, і розміром витрат на запобігання шкоді.

У підрозділі 1.3. «Місце причинного зв'язку у формулі делікту» пропонується нове бачення того, які елементи має досліджувати суд при вирішенні деліктного позову.

Обґрунтовується, що усталена натепер чотириелементна формула делікту (протиправне діяння, шкода, причинний зв'язок і вина) має бути переглянута.

Уведено поняття підстави атрибуції. Зроблено висновок, що конфігурація формули делікту має залежати від підстави атрибуції. Якщо підставою атрибуції (відповідальності) є вина, то формула включає: винне діяння, шкоду і причинний зв'язок між першим та другим. Якщо підставою атрибуції є особливо небезпечний характер діяльності, то формула має включати: небезпечну діяльність, шкоду і причинний зв'язок між першим та другим. Якщо підставою атрибуції є субститутивна відповідальність (відповідальність за чужі дії у вузькому сенсі), то формула має включати: (а) особливий характер правовідносин між відповідачем і особою, за яку він відповідає,

(б) винне діяння особи, за яку відповідач несе відповідальність, (в) шкоду і (г) причинний зв'язок між (а) і (б) та між (б) і (в).

У підрозділі 1.4. «Два аспекти дослідження причинного зв'язку» визначено, що дослідження судом причинного зв'язку для цілей вирішення деліктного позову включає два різних аспекти: фактологічний і нормативний.

Фактологічний аспект передбачає висловлення описового (дескриптивного) судження про те, чи належить діяння відповідача до об'єктивно відстежуваної причинно-наслідкової послідовності, що завершилася завданням шкоди потерпілому. Нормативний аспект передбачає нормативну оцінку зв'язку між поведінкою відповідача і шкодою на предмет того, чи є такий зв'язок достатньо вагомим, щоб виправдати покладання відповідальності за завдану шкоду на відповідача.

Нормативний аспект дослідження причинності є аналітичним локусом, у рамках якого відбувається фінальна оцінка економічних ефектів деліктної відповідальності, пошук того, хто міг запобігти шкоді з найменшими витратами, а також вирішення колізій між двома суб'єктивними правами (коли завдання шкоди потерпілому стає наслідком реалізації заповідювачем його власного права). У рамках нормативного аспекту дослідження причинності підлягають до врахування ефекти відповідальності, пов'язані із методом інтер-персонального й інтер-темпорального розпорошування збитків та методом «глибокої кишені», які ґрунтуються на теорії граничної корисності грошей.

Розділ 2 «Фактологічний аспект причинного зв'язку» стосується першого із двох аспектів у дослідженні причинного зв'язку судом при вирішенні деліктної справи.

У підрозділі 2.1. «Тест “якби не” (*conditio sine qua non*) як аналітичний прийом установлення фактологічного аспекту причинності» на основі методів формальної логіки аналізується прийом, що слугує відправною точкою у дослідженні судом причинного зв'язку.

Визначено, що суть аналітичного прийому, відомого як тест «якби не», або *conditio sine qua non*, зводиться до запитання: «Чи виникла б шкода, якби не дії відповідача?». Це питання вимагає уможливно сконструювати гіпотетичний світ, у якому протиправне діяння відповідача не мало місця, і спрогнозувати, чи настала б шкода у такому гіпотетичному світі. У переважній більшості випадків такий

тест є валідним. Однак конструювання гіпотетичного світу без протиправного діяння може становити непросту задачу для суду з огляду на необхідність дотримуватися установлених стандартів доказування. Зокрема це стосується справ про відшкодування шкоди, завданої несприятливим для заявника результатом судового провадження, у якому відносно заявника було допущено порушення процесуальних гарантій.

У підрозділі 2.2. «Проблема надлишкового причинного зв'язку» аналізується перший випадок, коли тест «якби не» дає хибно заперечний результат.

Визначено, що надлишкова причинність – це ситуація, коли мають місце дві обставини, кожна із яких окремо була б достатньою для завдання шкоди. У такому разі тест «якби не» – оскільки він постулює причину через логічне поняття необхідної умови – хибно вказує на те, що жодна із двох обставин не є причиною шкоди.

Розмежовано симетричну і асиметричну надлишкову причинність. Симетрична означає, що обидві обставини мали місце в реальному світі, а асиметрична – що, тільки одна із двох обставин дійсно мала місце в реальному світі, тоді як друга – мала би місце, якби не відбулася перша.

Продемонстровано, що синтез необхідності і достатності досягається через тест NESS (*necessary element of the sufficient set*, необхідний елемент достатнього набору). Тест NESS постулює причинність, підпорядковуючи необхідність достатності. Згідно з тестом NESS у межах множини обставин реального світу $S = \{c_1, c_2, c_3, c_4, c_5, c_6, c_7 \dots c_n\}$ слід виокремити підмножину U (де $U \subset S$), яка є достатньою для настання певного наслідку (q). У такому разі причиною наслідку слід вважати кожен обставину (c_x), яка є необхідним елементом достатньої підмножини U . Тобто обставина c_x є причиною, якщо в разі її виключення підмножина U перестає бути достатньою для відповідного наслідку. Тобто c_x є причиною q якщо:

$$c_x \in U, \text{ де } (U \Rightarrow q) \wedge (\sim((U \setminus c_x) \Rightarrow q)).$$

Розглянуто, як тест NESS прикладається до випадків симетричної і асиметричної надлишкової причинності, та до випадку, коли у якості достатніх причин виступають дві бездіяльності.

У підрозділі 2.3. «Установлення причинного зв'язку у випадку дублювання шкоди» розглянуто другий випадок, коли тест «якби не» дає хибно заперечний результат.

Визначено, що дублювання шкоди має місце, якщо після завдання шкоди настає нова подія, яка завдає ту ж саму шкоду. При цьому після другої події шкідливий наслідок залишається таким же, як і був до цього, однак, якби перша подія не сталася, то цей же наслідок був би викликаний наступною подією.

Доведено, що в разі повторного пошкодження уже пошкодженого майна проблему належить розглядати через призму розмежування шкоди і збитків. Оскільки шкода – це негативні зміни в матеріальному світі, а збитки – це грошовий вираз цих негативних змін, то дії другого заподіювача є причиною шкоди, але не є причиною збитків. Відповідно, другого заподіювача не може бути зобов'язано до відшкодування збитків. Однак, при дублюванні шкоди життю і здоров'ю слід розрізняти випадки, коли (а) як перша, так і друга причина шкоди є деліктами, і (б) коли друга причина має не-деліктну природу. У першому випадку обидва деліквенти мають визнаватися солідарно відповідальними за шкоду, у другому – відповідальність деліквента припиняється із появою другої причини.

Розділ 3 «Нормативний аспект причинного зв'язку» розглядає оцінку судом причинного зв'язку на предмет його «міцності», «наближеності», або достатності для обґрунтування відповідальності.

У підрозділі 3.1. «Пошук критерію юридично значимої причини» проаналізовано різні підходи до того, яким має бути критерій оцінки «віддаленості» причинного зв'язку, і запропоновано критерій деліктизуючого ризику.

Суть критерію деліктизуючого ризику полягає в тому, що відповідальність особи за наслідки власної протиправної поведінки має бути обмежена лише тією шкодою, ризик завдання якої зробив цю поведінку протиправною. Дослідження деліктизуючих ризиків має включатися до комплексного аналізу деліктного інциденту.

Доведено, що зазначений критерій – головний, але не єдиний. В особливо складних справах мають враховуватися також і міркування правової політики, які будуються на уявленні про те, яких глобальних соціально-економічних результатів має досягати право, і яким чином вирішення конкретної деліктної справи сприятиме або перешкоджатиме досягненню таких результатів.

До кола таких міркувань входять: (а) піддатливість певної діяльності до коригування пов'язаних із нею небезпек, (б) котра із двох сторін – позивач чи відповідач – перебуває в кращій позиції, щоб

обрати безпечнішу альтернативу перед лицем мало-передбачуваних або непередбачуваних ризиків, (в) чи є відповідач тим суб'єктом, який міг запобігти шкоді з найменшими витратами, (г) наскільки суспільно корисною є діяльність, що завдала шкоди, та інші.

У підрозділі 3.2. «Оцінка віддаленості причинного зв'язку між шкодою та війною: аналіз практики Компенсаційної комісії ООН» критерій деліктузуючого ризику застосовується для аналізу, того, як оцінювала причинний зв'язок між шкодою та збройним конфліктом Компенсаційна комісія ООН.

Доведено, що хоча Компенсаційна комісія ООН в якості критерію віддаленості шкоди декларувала принцип «прямого» причинного зв'язку, її висновки краще пояснювати через критерій деліктузуючого ризику та міркування правової політики. Задекларований критерій «прямоти» – це радше ярлик, яким позначалося уже готову відповідь, а не інструмент до відшукування такої відповіді. У тих випадках, коли певна економічна шкода мала одночасно дві достатніх причини, висновки Комісії відповідали тим, які було б отримано у разі застосування тесту NESS.

Обґрунтовано, що значення віддаленості причинного зв'язку (шукане значення x , при якому особа відповідає за шкідливий наслідок B_n , якщо $n \leq x$) є функцією вини: що тяжче скоєне зло, то більшим є це значення, і то ширше коло наслідків охоплюється діапазоном дії деліктного обов'язку відшкодування.

У підрозділі 3.3. «Оцінка віддаленості причинного зв'язку між шкодою та діяльністю оператора онлайн платформи» критерії оцінки нормативного аспекту причинності застосовуються для вирішення проблеми відповідальності оператора онлайн платформи.

Окреслено три широкі категорії справ, у яких постає питання про відповідальність оператора онлайн платформи за шкоду, завдану третіми особами із використанням платформи: перша стосується порушення основоположних прав людини; друга – порушення авторських прав; третя – справи про відповідальність онлайн-маркетплейсів за шкоду, завдану дефектною продукцією.

Обґрунтовується, що, надаючи оцінку віддаленості причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) оператора платформи і шкодою, яку заподіяв користувач цієї платформи, належить урахувати насамперед ступінь контролю в руках оператора платформи. Для транзакційних платформ такий контроль виражається у впливі на істотні умови трансакцій, що укладаються за допомогою платформи;

для медіа-платформ – у можливостях доступної, з огляду на розвиток технологій, контент-модерації.

Доведено, що при оцінці причинного зв'язку між шкодою і діяльністю оператора онлайн платформи підлягає до врахування низка економічних параметрів, таких як, зокрема: сумарна суспільна корисність правомірних використань платформи у порівнянні до суспільної шкідливості протиправних використань платформи; досяжність для позовів безпосередніх заподіювачів шкоди і затратність судових процесів проти них у порівнянні із затратністю процесу проти оператора платформи; а також те, чи є оператор платформи тим суб'єктом, якому попередження шкоди обійдеться найдешевше.

Розділ 4 «Проблема нез'ясовного причинного зв'язку» присвячено тим випадкам, коли довести причинний зв'язок на основі застосовного стандарту доказування неможливо.

У підрозділі 4.1. «Стандарти доказування причинного зв'язку» розглядається поняття стандарту доказування в його застосуванні до доказування причинного зв'язку у деліктній справі.

Доведено, що стандарти доказування мають бути різними у цивільних і кримінальних справах. У цивільній справі має діяти стандарт переважаючої вірогідності (*balance of probability, BoP*), а в кримінальній – стандарт «поза розумним сумнівом» (*beyond reasonable doubt, BRD*). Цей висновок обґрунтовується на основі Бассової теорії ухвалення рішень: вищий стандарт доказування в кримінальному праві зумовлений тим, що в кримінальній справі вартість хибно ствердної помилки істотно більша від вартості хибно заперечної помилки, тим часом як у цивільній справі обидві помилки мають однакову вартість, у зв'язку з чим поріг доказування визначається на рівні 50% вірогідності.

Розмежовується об'єктивна і суб'єктивна імовірність. Суб'єктивна імовірність (вірогідність) описує ступінь упевненості в тому, що те або інше твердження є правдивим. Об'єктивна імовірність – це математично обчислюване поняття із теорії імовірності, яке описує властивості об'єктивного світу.

Висловлено думку, що коли жодні інші докази, окрім статистичних, об'єктивно не доступні, і в цьому немає вини позивача – вага статистичних доказів істотно зростає і суб'єктивна імовірність може наближатися до значення об'єктивної імовірності, на яку вказує статистика.

Продемонстровано, що потреба у використанні статистичних доказів є особливо гострою у справах про так звані токсичні делікти. У таких справах для доведення причинного зв'язку може бути використана концепція подвоєння ризику, згідно з якою причинний зв'язок між контактуванням із речовиною і захворюванням слід визнавати доведеним, якщо відносний ризик є більшим від двох. При цьому відносний ризик (RR) обчислюється як відношення частоти захворювання у групі, яка контактувала із речовиною, до частоти захворювання у контрольній групі, яка не контактувала із речовиною. Згідно з концепцією подвоєння ризику причинний зв'язок між контактуванням із речовиною і захворюванням слід визнавати доведеним, якщо $RR > 2$.

У підрозділі 4.2. «Множинність потенційних заподіювачів, що унеможлиблює доказування причинного зв'язку» зосереджено увагу на хрестоматійному прикладі, у якому доказування причинного зв'язку неможливе через одночасну наявність декількох осіб, які поводитись протиправно і при цьому невідомо, чия саме протиправна дія спричинила шкоду.

Визначено, що найпростішою конфігурацією фактів, яка ілюструє проблему нез'ясовної причинності, є справа, відома як «дилема двох мисливців».

Обґрунтовано, що вирішенням цієї дилеми має бути таке правило: якщо достеменно відомо (доведено на підставі застосовного стандарту доказування), що двоє відповідачів поводитися винно, і достеменно відомо (доведено на підставі застосовного стандарту доказування), що один із них заподіяв шкоду, але не відомо котрий саме, то за таких обставин жоден із відповідачів не повинен мати змогу уникнути відповідальності самим лише посиланням на наявність іншого відповідача. Реверсія тягаря доказування в такому випадку може бути виправдана тим, що у відповідачів був вибір не брати участі у діяльності, яка має наслідком доказову безвихідь.

У підрозділі 4.3. «Доказування причинного зв'язку у випадку азбесто-зумовленої мезотеліоми» йдеться про широку категорію справ, у яких доказування причинного зв'язку неможливе з огляду на обмеженість наукового знання про патогенез мезотеліоми.

Продемонстровано, що особливості патогенезу мезотеліоми вимагають виняткового підходу до доказування причинно-наслідкового зв'язку у справах про відшкодування шкоди, завданої азбесто-зумовленою мезотеліомою. Можливим рішенням може бути

підхід, сформований в англійському прецедентному праві, що відомий як виняток *Fairchild*. Згідно з цим підходом позивач не повинен доводити наявність причинного зв'язку на основі тесту «якби не» – йому достатньо довести, що дії відповідача «істотно збільшили ризик» захворювання. Однак цей виняток не підлягає застосуванню, якщо конкуруючими причинами є фактори різної етіології.

У підрозділі 4.4. «Відповідальність згідно з часткою на ринку як спосіб вирішення проблеми нез'ясовного причинного зв'язку» ідеться про справи, у яких вперше була застосована ідея, що згодом дістала назву пропорційної відповідальності.

Визначено, що концепція відповідальності згідно з часткою на ринку (*market share liability*, MSL) передбачає, що у випадку неможливості визначити виробника медичного препарату, який завдав шкоди конкретній потерпілій особі, кожен із виробників такого препарату має відшкодувати завдану шкоду в частині, пропорційній до його частки на ринку цього препарату. Частка виробника на ринку репрезентує коефіцієнт імовірності того, що саме його препарат був дійсною причиною шкоди в кожному окремому випадку.

Продемонстровано, що валовий тягар відповідальності, який припадає на окремого виробника, при застосуванні MSL є точно таким, яким би він був за умов досконалої поінформованості, коли можна було б ідентифікувати виробника для кожного окремого потерпілого. Застосування MSL призводить до таких же дистрибутивних наслідків, які б мали місце при застосуванні звичайних вимог до доказування причинного зв'язку за умови досконалої поінформованості: позивачі отримують рівно таке ж відшкодування, а відповідачі несуть рівно такий же тягар відповідальності.

У підрозділі 4.5. «Доктрина втраченого шансу як реконцептуалізація проблеми нез'ясовного причинного зв'язку» досліджується ідея, згідно з якою втрата шансу визнається як окремий вид компенсабельної шкоди.

Доведено, що доктрина втраченого шансу становить собою реконцептуалізацію проблеми нез'ясовної причинності: проблема причинного зв'язку, який неможливо довести на основі застосовного стандарту доказування, вирішується шляхом запровадження нової категорії юридично значимої шкоди, а саме – втрата шансу отримати сприятливий результат. Проблема, яка виникла в контексті доказування причинності, переосмислюється через розширення поняття компенсабельної шкоди.

Виокремлено категорії справ, у яких може бути поставлене питання про компенсальність втрачених шансів: справи про недбалість лікарів, якщо внаслідок такої недбалості пацієнт втрачає шанс на одужання; справи про недбалість адвокатів, якщо внаслідок такої недбалості клієнт втратив шанс отримати рішення у справі на свою користь; справи про конкурси, коли внаслідок дій відповідача позивач втрачає шанс на перемогу; а також справи про лотереї.

Розділ 5 «Причинний зв'язок при співучасті у делікті» присвячений особливостям доказування причинного зв'язку у випадках, коли до завдання шкоди причетні декілька осіб.

У підрозділі 5.1. *«Поняття співучасті у делікті»* формується бачення того, якою має бути деліктно-правова концепція співучасті.

Доведено, що тлумачення конструкту спільного заподіяння у контексті статті 1190 ЦК України має бути уніфікованим для деліктного права в цілому: воно не повинно варіювати залежно від того, є делікт рівночасно і кримінальним правопорушенням, чи ні.

Висловлюється позиція, згідно з якою спільне заподіяння у деліктному праві слід розуміти як таке, що, окрім виконавця, охоплює і організатора, і пособника, і підбурювача делікту. Утім визначення кола причетних (навіть тоді, коли шкода завдана внаслідок злочину) для цілей деліктної відповідальності не повинне остаточно визначатися результатами кримінального провадження, адже менш сувора – економічна за природою – деліктна відповідальність повинна мати ширший засяг дії, аніж відповідальність кримінальна.

У підрозділі 5.2. *«Необхідність урахування норм міжнародного права в контексті оцінки причинного зв'язку при співучасті: історія американського Закону про деліктні позови іноземців»* аналізується історія застосування американського закону, який визнавав за американськими судами юрисдикцію розглядати деліктні позови іноземців про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення норм міжнародного права.

Продемонстровано, що вивчення практики застосування американського Закону про деліктні позови іноземців (Alien Tort Statute, ATS, ATCA) має важливе значення в контексті проблеми відповідальності за шкоду, завдану агресією Російської Федерації проти України, оскільки ця практика демонструє складну взаємодію між деліктним, кримінальним, гуманітарним, міжнародним правом і правами людини.

Установлено, що, обґрунтовуючи цивільну (деліктну) відповідальність пособників і підбурювачів воєнних злочинів і злочинів проти людяності за АТС, американські суди використовували в якості джерела права прецеденти міжнародних кримінальних трибуналів. Оскільки відповідальність за пособництво і підбурювання є загальновизнаною доктриною в міжнародному кримінальному праві, цивільно-правова (деліктна) відповідальність так само має розповсюджуватися на пособників і підбурювачів відповідних діянь. При цьому зміст пособництва і підбурювання для цілей застосування АТС визначається нормами міжнародного права.

У підрозділі 5.3. «Причинний зв'язок як елемент об'єктивної сторони пособництва і підбурювання воєнних злочинів і злочинів проти людяності» досліджуються особливості причинного зв'язку при співучасті у завданні шкоди грубими порушеннями міжнародного права (воєнним злочинами і злочинами проти людяності).

Визначено, що об'єктивна сторона (*actus reus*) пособництва і підбурювання передбачає, що особа (а) надає матеріальну, фізичну допомогу або моральну підтримку вчиненню злочину, і (б) ця допомога чи підтримка справляє істотний вплив на вчинення злочину (делікту).

Установлено, що істотність впливу на вчинення злочину (делікту) – це оціночна категорія, яка підлягає аналізу на підставі дослідження усіх обставин справи в сукупності. Для визнання впливу істотним не вимагається, щоб дії пособника і підбурювача були *conditio sine qua non* (необхідною умовою) делікту виконавця. При оцінці істотності впливу належить враховувати, що дії пособника і підбурювача можуть бути пов'язані із діянням виконавця через фізичний та(або) інтенціональний причинний зв'язок. Фізичний причинний зв'язок – пов'яже між собою явища фізичного, матеріального світу. Інтенціональний причинний зв'язок – пов'яже між собою феномени психологічного світу (бажання, імпульси, наміри тощо).

До факторів, які підлягають урахуванню при оцінці істотності впливу, належать: характер дії, якій надається допомога чи сприяння; характер дії, у якій виражається допомога чи сприяння; обсяг і тривалість допомоги чи сприяння; присутність пособника чи підбурювача на місці і під час завдання шкоди; характер стосунків між пособником чи підбурювачем і безпосереднім заподіювачем шкоди; психічне ставлення пособника чи підбурювача.

У контексті масових злочинств, таких як воєнні злочини або злочини проти людяності, може мати місце змішування причинових внесків, яке унеможливує ідентифікацію в обставинах окремого епізоду слідів кожного чинника, який був істотним для загальної злочинної діяльності. Це не повинно звільняти пособника і підбурювача від відповідальності за умови, що його причиновий внесок в загальну злочинну діяльність був істотним.

У підрозділі 5.4. «Значення суб'єктивних факторів при оцінці причинного зв'язку в контексті воєнних злочинів і злочинів проти людяності» ідеться про врахування факторів суб'єктивної природи при оцінці достатності причинного зв'язку при співучасті.

Установлено, що стосовно суб'єктивної сторони (*mens rea*) пособництва і підбурювання у практиці застосування ATS мав місце розкол позицій: одні суди застосовували стандарт мети, згідно з яким пособник і підбурювач має поділяти мету виконавця; натомість інші суди додержували стандарту знання, згідно з яким пособнику і підбурювачу достатньо знати, що дії виконавця, яким він сприяє, або до яких він підбурює, є злочинними.

Доведено, що першоджерелом цієї розбіжності є міжнародне кримінальне право, яким керуються американські суди, вирішуючи деліктні позови в межах юрисдикції, наданої за ATS. Оскільки зміст міжнародного звичаєвого права підлягає доказуванню шляхом ретельного аналізу міжнародної і національної практики, можливими є похибки у визначенні того, який підхід є домінуючим, і що слід уважати звичаєм, який має обов'язкову силу. Утім ретельний аналіз практики міжнародних кримінальних трибуналів показує, що саме стандарт знання є переважаючим, і тому саме він має вважатися нормою міжнародного звичаєвого права.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення та подано вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці доктрини причинного зв'язку в деліктному праві, визначенні аналітичних прийомів установлення судом юридично значимого причинного зв'язку, формулюванні підходів до розв'язання проблеми недоказового причинного зв'язку та визначенні особливостей установлення причинного зв'язку при завданні шкоди у співучасті. За підсумками проведеного дослідження сформульовано ряд висновків та пропозицій, зокрема такі.

1. Вимога встановлювати причинно-наслідковий зв'язок зумовлена цілями деліктного права. Насамперед вона викликана тим, що деліктне право є інституціоналізацією корективної справедливості, мета якої – відновити *status quo*, порушений протиправною взаємодією між двома сторонами. На цьому рівні причинний зв'язок є ланкою, що сполучає винне діяння і шкоду в єдиний деліктний інцидент, і тим самим обґрунтовує адресність заходів деліктної відповідальності. На нижчому, інструментальному, рівні вимога причинного зв'язку продиктована метою мінімізації втрат суспільного добробуту через досягнення оптимального балансу між вартістю шкоди і витратами на запобігання шкоді.

2. Конфігурація формули делікту має залежати від підстави атрибуції шкоди. Якщо підставою атрибуції (відповідальності) є вина, то формула включає: винне діяння, шкоду і причинний зв'язок між першим та другим. Якщо підставою атрибуції є особливо небезпечний характер діяльності, то формула має включати: небезпечну діяльність, шкоду і причинний зв'язок між першим та другим. Якщо підставою атрибуції є субститутивна відповідальність (відповідальність за чужі дії у вузькому сенсі), то формула має включати: (а) особливий характер правовідносин між відповідачем і особою, за яку він відповідає, (б) винне діяння особи, за яку відповідач несе відповідальність, (в) шкоду і (г) причинний зв'язок між (а) і (б) та між (б) і (в).

3. Дослідження судом юридично значимого причинного зв'язку для цілей вирішення деліктного позову включає два аспекти: фактологічний і нормативний. Фактологічний аспект передбачає висловлення описового (дескриптивного) судження про те, чи належить діяння відповідача до об'єктивно відстежуваної причинно-наслідкової послідовності, що завершилася завданням шкоди потерпілому. Нормативний аспект передбачає нормативну оцінку зв'язку між поведінкою відповідача і шкодою на предмет того, чи є такий зв'язок достатньо вагомим, щоб виправдати покладання відповідальності за завдану шкоду на відповідача.

4. Відправною точкою дослідження причинності є тест «якби не» ('*but for*' test, або в континентальній традиції – *conditio sine qua non*): для установлення причинного зв'язку, належить порівняти, що сталося в реальному світі S , для якого характерний певний набір факторів $S = \{c_1, c_2, c_3, c_4, c_5 \dots c_n\}$, із тим, що сталося б у гіпотетичному світі S' , який є точно таким же, як і реальний світ, за

винятком однієї вилученої обставини c_x (тобто $S \setminus S' = \{c_x\}$), котра підлягає перевірці на предмет причинної пов'язаності із наслідком q . Якщо в гіпотетичному світі S' наслідок q настає, то причинного зв'язку між c_x і q немає. Якщо не настає, то між c_x і q є причинний зв'язок.

5. У переважній більшості випадків застосування тесту «якби не» дає результат, що адекватно відображає дійсний стан речей і задовольняє потребам судової практики. Однак, оскільки тест «якби не» постулює причинність через поняття необхідної умови, він дає хибно заперечний результат у випадку надлишкової причинності і дублювання шкоди.

6. У випадках надлишкової причинності і дублювання шкоди застосуванню підлягає тест *NESS* (*necessary element of the sufficient set*, необхідний елемент достатнього набору): у межах множини обставин реального світу $S = \{c_1, c_2, c_3, c_4, c_5, c_6, c_7 \dots c_n\}$ слід виокремити підмножину U (де $U \subset S$), яка є достатньою для настання певного наслідку (q). У такому разі причиною наслідку слід вважати кожну обставину (c_x), яка є необхідним елементом достатньої підмножини U . Тобто обставина c_x є причиною, якщо в разі її виключення підмножина U перестає бути достатньою для відповідного наслідку. Тобто c_x є причиною q якщо:

$$c_x \in U, \text{ де } (U \Rightarrow q) \wedge (\sim((U \setminus c_x) \Rightarrow q)).$$

Тест *NESS* допускає, що із множини обставин реального світу можна скомпонувати декілька підмножин, достатніх для настання того або іншого наслідку. Тест *NESS* дозволяє виправити похибки, які дає тест «якби не» у випадках надлишкової причинності і дублювання шкоди. Тест «якби не» є окремим випадком тесту *NESS*, так само як теорема Піфагора є окремим випадком теореми косинусів.

7. Надлишкова причинність означає, що мають місце дві обставини, кожна із яких окремо була б достатньою для завдання шкоди. Слід розмежовувати симетричну і асиметричну надлишкову причинність. Симетрична означає, що обидві обставини мали місце в реальному світі, а асиметрична – що, тільки одна із двох обставин дійсно мала місце в реальному світі, тоді як друга – мала би місце, якби не відбулася перша.

8. При застосуванні тесту *NESS* до асиметричної надлишкової причинності із обставин реального світу можна скомпонувати тільки одну достатню підмножину, до якої входить випереджаюча причина і не входить випереджена, оскільки згідно із тестом *NESS* елементами

достатньої підмножини можуть бути лише обставини, які дійсно мали місце в реальному світі ($U \subset S$, де U – це достатня підмножина, а S – множина обставин реального світу), однак у реальному випереджена причина не відбулася.

9. У випадку, коли надлишкова причинність викликана двома бездіяльностями, має місце симетрія: для цілей тесту NESS вдається скомпонувати дві достатніх підмножини, у кожній з яких буде одна бездіяльність, яка «мала місце насправді» і одна обставина, якої насправді не було. Цей випадок слід розглядати як приклад симетрично надлишкової причинності, а це означає, що кожна із бездіяльностей має вважатися причиною шкоди.

10. Дублювання шкоди має місце якщо після завдання шкоди настає нова подія, яка завдає ту ж саму шкоду. При цьому після другої події шкідливий наслідок залишається таким же, як і був до цього, однак, якби перша подія не сталася, то цей же наслідок був би викликаний другою подією. У разі повторного пошкодження уже пошкодженого майна проблему належить розглядати через розмежування шкоди і збитків. Оскільки шкода – це негативні зміни в матеріальному світі, а збитки – це грошовий вираз цих негативних змін, то дії другого заподіювача є причиною шкоди, але не є причиною збитків. Відповідно, другого заподіювача не може бути зобов'язано до відшкодування збитків. Однак, при дублюванні шкоди життю і здоров'ю слід розрізняти випадки, коли (а) як перша, так і друга причина шкоди є деліктами, і (б) коли друга причина має не-деліктну природу. У першому випадку обидва деліквенти мають визнаватися солідарно відповідальними за шкоду, у другому – відповідальність деліквента припиняється із появою другої причини.

11. Нормативний аспект дослідження причинності є аналітичним локусом, у рамках якого відбувається фінальна оцінка економічних ефектів деліктної відповідальності, пошук того, хто міг запобігти шкоді з найменшими витратами, а також вирішення колізій між двома суб'єктивними правами (коли завдання шкоди потерпілому стає наслідком реалізації заподіювачем його власного права).

12. Нормативний аспект дослідження причинності має будуватися на основі критерію деліктизуючого ризику: відповідальність особи за наслідки власної протиправної поведінки має бути обмежена лише тією шкодою, ризик завдання якої зробив цю поведінку протиправною. В особливо складних справах мають враховуватися також і міркування правової політики. Вони

спираються на уявлення про те, яких глобальних соціально-економічних результатів має досягати право, і яким чином вирішення конкретної деліктної справи сприятиме або перешкоджатиме досягненню таких результатів.

13. Значення віддаленості причинного зв'язку (шукане значення x , при якому особа відповідає за шкідливий наслідок B_n , якщо $n \leq x$) є функцією вини: що тяжче скоєне зло, то більшим є це значення, і то ширше коло наслідків охоплюється діапазоном дії деліктного обов'язку відшкодування.

14. Сам по собі той факт, що проміжною ланкою у причинному ланцюзі між діянням відповідача і шкодою потерпілого є вольове діяння людини (самого потерпілого чи третьої особи) ще не означає, що причинний ланцюг обривається і відповідач перестає бути відповідальним за шкоду. Питання про обривання ланцюга через нове діяння, що втрутилося, підлягає оцінці в кожному окремому випадку на основі усіх значимих обставин справи. Якщо дії особи (потерпілого, чи сторонньої третьої особи) були вимушеними, і становили закономірну, природну й законну реакцію на ту ситуацію, що склалася внаслідок протиправних дій відповідача, то вони не обривають причинний ланцюг.

15. Надаючи оцінку віддаленості причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) оператора онлайн платформи і шкодою, яку заподіяв користувач цієї платформи, належить урахувувати насамперед ступінь контролю в руках оператора платформи. Для трансакційних платформ такий контроль виражається у впливі на істотні умови трансакцій, що укладаються за допомогою платформи; для медіа-платформ – у можливостях доступної, з огляду на розвиток технологій, контент-модерації. Також слід урахувувати: сумарну суспільну корисність правомірних використань платформи у порівнянні до суспільної шкідливості протиправних використань платформи; досяжність для позовів безпосередніх заподіювачів шкоди і затратність судових процесів проти них у порівнянні із затратністю процесу проти оператора платформи; а також те, чи є оператор платформи тим суб'єктом, якому попередження шкоди обійдеться найдешевше. Відповідальність оператора онлайн-платформи має наставати також за невжиття проактивних дій в рамках контент-модерації, якщо виявлення незаконного контенту було технічно можливим і його можна було розумно очікувати від розсудливого оператора платформи, що діяв за аналогічних обставин.

16. Нез'ясовна причинність має місце, коли позивач з об'єктивних, не залежних від нього причин, не здатен довести наявність причинного зв'язку відповідно до застосовного у справі стандарту доказування.

17. У контексті доказування причинного зв'язку слід розрізняти суб'єктивну і об'єктивну імовірність. Суб'єктивна імовірність (вірогідність) описує ступінь упевненості в тому, що те або інше твердження є правдивим. Об'єктивна імовірність – це математично обчислюване поняття із теорії імовірності, яке описує властивості об'єктивного світу. Коли жодні інші докази, окрім статистичних, об'єктивно не доступні, і в цьому немає вини позивача – вага статистичних доказів істотно зростає, і суб'єктивна імовірність може наближатися до значення об'єктивної імовірності, на яку вказує статистика. У зв'язку із цим у справах про токсичні делікти для доведення причинного зв'язку може бути використана концепція подвоєння ризику, згідно з якою причинний зв'язок між контактуванням із речовиною і захворюванням слід визнавати доведеним, якщо значення відносного ризику (RR) більше двох, $RR > 2$.

18. Вирішенням проблеми нез'ясовної причинності має стати запровадження пропорційної відповідальності, яка передбачає, що відповідач повинен відшкодувати шкоду в розмірі, пропорційному до ступеня імовірності того, що його поведінка була дійсною причиною шкоди. Якщо загальний розмір шкоди дорівнює D , а імовірність того, що протиправна поведінка відповідача X була дійсною причиною шкоди, завданої позивачеві, дорівнює L , то пропорційна відповідальність означає, що відповідач X зобов'язаний відшкодувати потерпілому шкоду в розмірі $D \times L$. Пропорційна відповідальність забезпечує інтерналізацію витрат тим, хто провадить шкідливу діяльність, таким чином, що валовий тягар відповідальності цієї особи дорівнює валовому розміру шкоди, завданої її діяльністю. Однак застосування пропорційної відповідальності має бути обмежене з урахуванням значущості порушеного інтересу потерпілого; причин, із яких доведення причинного зв'язку на основі звичайного стандарту є неможливим; характеру відносин між сторонами; доступністю і надійністю даних про імовірність причинного зв'язку між діями відповідача і шкодою.

19. Доктрина втраченого шансу становить собою реконцептуалізацію проблеми нез'ясовної причинності: проблема

причинного зв'язку, який неможливо довести на основі застосовного стандарту доказування, вирішується шляхом запровадження нової категорії юридично значимої шкоди у вигляді втрати шансу отримати сприятливий результат.

20. У деліктному праві юридично значима причетність повинна включати щонайменше усі ті ролі, які визнаються юридично значимими у кримінальному праві. При цьому визначення кола зобов'язаних до відшкодування шкоди, завданої злочинцем, не повинно остаточно визначатися результатами кримінального провадження, оскільки менш суворе – економічне за природою – деліктна відповідальність повинна мати ширший засяг дії, аніж відповідальність кримінальна.

21. Слід розрізняти фізичний та інтенціональний причинний зв'язок: перший пов'язує між собою явища фізичного, матеріального світу, другий – феномени психологічного світу (бажання, імпульси, наміри тощо). Причинний зв'язок часто становить собою переплетення фізичної та інтенціональної причинності.

22. У контексті масових злочинств, таких як воєнні злочини або злочини проти людяності, може мати місце змішування причинових внесків, яке унеможливує ідентифікацію в обставинах окремого епізоду слідів кожного чинника, який був істотним для загальної злочинної діяльності. Утім це не повинно звільняти пособника й підбурювача від відповідальності за умови, що його внесок у загальну злочинну діяльність був істотним.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Карнаух Б. Причинний зв'язок як умова деліктної відповідальності в практиці Європейського суду з прав людини: справи про порушення процедурних гарантій. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 68–79.

2. Карнаух Б. Причинний зв'язок у деліктному праві: концепція *novus actus interveniens*. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9 (283). С. 11–15.

3. Карнаух Б. Причинний зв'язок у деліктному праві: рефлексія над тестом «якби не». *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 75–84.

4. Карнаух Б. Нез'ясовна причинність: дилема двох мисливців. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 49–61.

5. Карнаух Б. Деліктна відповідальність згідно з часткою на ринку. *Економічна теорія та право*. 2020. № 3(42). С. 49–63.

6. Карнаух Б. Надлишкова причинність у деліктному праві. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 67–77.

7. Карнаух Б. П. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 29–33.

8. Карнаух Б. П. Апорія «якби не». *Економічна теорія та право*. 2020. № 4(43). С. 118–131.

9. Карнаух Б. Дублювання шкоди в деліктному праві. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 151. С. 31–41.

10. Карнаух Б. Деліктна відповідальність органів публічної влади за Цивільним кодексом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 19–24.

11. Карнаух Б. П. Доктрина втраченого шансу в англійському праві: у пошуках виправдання диференційованого підходу. *Економічна теорія та право*. 2021. № 2 (45). С. 114–129.

12. Карнаух Б. П. Доктрина втраченого шансу у практиці американських судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 65. С. 112–117.

13. Карнаух Б. П. Співучасть у делікті, або що слід розуміти під завданням шкоди «спільними діями або бездіяльністю». *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 44–52.

14. Карнаух Б. Об'єктивна сторона (actus reus) пособництва і підбурювання в контексті воєнних злочинів і злочинів проти людяності. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 160. С. 212–229.

15. Карнаух Б. Суб'єктивна сторона (mens rea) пособництва і підбурювання воєнним злочинам і злочинам проти людяності в контексті американського Закону про деліктні позови іноземців. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 162. С. 279–296.

16. Карнаух Б. Яка шкода є «прямим» наслідком війни: практика Компенсаційної комісії ООН. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 132(1). С. 23–36.

17. Karnaukh B.P., Shymko A.R. Side Effects of Diethylstilbestrol (DES) from the Perspective of Tort Law. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. Vol. LXXIII. Issue 12, Part 2. Pp. 2946–2950.

18. Karnaukh B. Standards of Proof: A Comparative Overview from the Ukrainian Perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 2(10). Pp. 25–43.

19. Borysova V.I., Karnaukh B.P. Standard of Proof in Common Law: Mathematical Explication and Probative Value of Statistical Data. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 2. Pp. 171–180.

20. Karnaukh B. Territorial Tort Exception? The Ukrainian Supreme Court Held that the Russian Federation Could Not Plead Immunity with regard to Tort Claims Brought by the Victims of the Russia-Ukraine War. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 3(15). P. 165–177.

21. Karnaukh B. Ukraine: The Untapped Potential of Tort Law. In: Aristova E. & Grusic U. (eds) *Civil remedies and human rights in flux: Key legal developments in selected jurisdictions*. Oxford, London, New York, New Delhi, Sydney: Hart Publishing. 2022. Pp. 331–351.

22. Karnaukh B., Khutor T. Evidentiary Standards of the UN Compensation Commission: Takeaways for Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2024. Vol. 7(3). Pp. 1–24.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Карнаух Б. П. Стандарт доказування причинного зв'язку: постановка проблеми на тлі порівняльного нарису. *Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи* : матеріали VIII Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 19-20 квіт. 2018 р.). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. С. 153–159.

2. Карнаух Б. П. Причинний зв'язок: дилема двох мисливців. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присв. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 251–255.

3. Карнаух Б. П. Причинний зв'язок у практиці Європейського суду з прав людини: справи про порушення права на правову допомогу. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присв. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 24 трав. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 244–248.

4. Карнаух Б. П. Правозастосовна техніка встановлення багатоланкового причинного зв'язку в деліктному праві. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загально визнаного принципу верховенства права* : тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 146–149.

5. Карнаух Б. П. Непевний причинний зв'язок: новий виклик для деліктного права. Модернізація цивільно-правової відповідальності.

Матвеевські цивілістичні читання : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 жовт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 78–80.

6. Карнаух Б. П. Тягар доказування причинного зв'язку у деліктному праві: справа «Самерз проти Тайса». *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 331–333.

7. Карнаух Б. П., Шимко А. Р. Побічні ефекти диетилстилбестролу (DES) з точки зору деліктного права. *Конституційні засади захисту прав пацієнтів у період пандемії* : матеріали IV Медико-правового форуму (м. Харків, 11 груд. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 44.

8. Карнаух Б. П. Предмет і тягар доказування у деліктній справі. *Юридична осінь 2020 року* : зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Харків, 23 листоп. 2020 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 139–142.

9. Карнаух Б. П. NESS-тест для встановлення причинності в деліктному праві. *Цивільне право і процес: витoki, здобутки і перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 18–19 груд. 2020 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2020. Ч. 2. С. 43–46.

10. Карнаух Б. П. Причиний зв'язок при пошкодженні раніше пошкодженої речі. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 16 груд. 2020 р.). Харків, 2020. С. 90–93.

11. Карнаух Б. П. Суб'єкт деліктної відповідальності за статтею 1172 ЦК України. *Учасники цивільних відносин: новачі рекодифікації цивільного (приватного) права України* : матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народження В.П. Маслова (м. Харків, 12 берез. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 155–158.

12. Карнаух Б. П. Деліктна відповідальність пропорційна ринковій частці: справа «Сіндел проти Еббот Лабораторіз». *Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України* : концепція, напрями, перспективи: матеріали X Міжнар. цивілістичного форуму (м. Київ, 26 квіт. 2021 р.). Київ: [Б.в.], 2020. С. 173–176.

13. Карнаух Б. П. Шанси і реальні можливості як об'єкти захисту в деліктному праві. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присв. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 трав. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 222–224.

14. Карнаух Б. Завдання шкоди спільними діями: вузьке і широке трактування статті 1190 ЦК України. *Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства* : зб. тез наук. доп. і повідомл. XV Всеукр. наук.-практ. конф. вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів (м. Харків, 28 трав. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 224–226.

15. Карнаух Б. П. Елементи делікту у справах про відшкодування шкоди, завданої забрудненням довкілля. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 4 лют. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 213–218.

16. Карнаух Б. П. Деліктний позов як шлях до відшкодування шкоди, завданої війною: оцінка перспектив. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації* : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2022 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 158–161.

17. Карнаух Б. П. Територіальний деліктний виняток і аста *jure imperii*: рішення Високого суду Англії та Уельсу. *Реалізація та захист цивільних прав в умовах воєнного стану: Матвєєвські цивілістичні читання* : Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 жовт. 2022 р.). Київ, 2022. С. 70–73.

18. Карнаух Б. П. Пособництво і підбурювання в деліктному праві США. *Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування* : матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 17 лют. 2023 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2023. С. 163–167.

19. Карнаух Б. П. Установлення причинного зв'язку між шкодою та війною у практиці Компенсаційної Комісії ООН. *Стан і засади реформування цивільного та житлового законодавства України* : матеріали XXII наук.-практ. конф., присвяч. 102-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 9 лют. 2024 р.). Харків: «ЕКУС», 2024. С. 149–153.

20. Карнаух Б. П. Умови деліктної відповідальності: переосмислення на часі. *На шляху до європейського приватного*

права : зб. матеріалів XI Міжнар. цивілістичного форуму (м. Київ, 12-13 жовт. 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 142–247.

21. Карнаух Б. П. Віддаленість причинного зв'язку у деліктному праві. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах в Україні* : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 12 січня 2024 р.). Харків, 2024. С. 93–94.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Karnaukh B. Finding Causal Connection Between Asbestos and Mesothelioma in the UK Tort Law. *Dereito: Revista jurídica Da Universidade De Santiago De Compostela*. 2020. Vol. 29(1). Pp. 77–94.

2. Karnaukh, B. Scope of Platform Operator's Liability: Three Categories of Cases. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. No 3. Pp. 73–81.

АНОТАЦІЯ

Карнаух Б. П. Причинний зв'язок у деліктному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2024.

Дисертацію присвячено проблемі причинного зв'язку в деліктному праві. Мета роботи – розробка концепції причинного зв'язку, заснованої на методологічному фундаменті правового реалізму (прагматизму) з урахуванням постмодерної епістемології та обмеженості пізнання у рамках судового процесу.

Запропоновано бачення, згідно з яким дослідження судом юридично значимого причинного зв'язку для цілей вирішення деліктного позову включає два аспекти: фактологічний і нормативний. Фактологічний аспект передбачає висловлення описового (дескриптивного) судження про те, чи належить діяння відповідача до об'єктивно відстежуваної причинно-наслідкової послідовності, що завершилася завданням шкоди потерпілому. Нормативний аспект передбачає нормативну оцінку зв'язку між поведінкою відповідача і

шкодою на предмет того, чи є такий зв'язок достатньо вагомим, щоб виправдати покладання відповідальності за завдану шкоду на відповідача.

Обґрунтовано, що в рамках фактологічного аспекту відправною точкою є тест «якби не», або в континентальній традиції – *conditio sine qua non*. Цей тест дає валідні результати у переважній більшості справ. Та оскільки тест «якби не» постулює причинність через поняття необхідної умови, він дає хибно заперечний результат у випадках надлишкової причинності і дублювання шкоди. У цих випадках застосуванню підлягає тест NESS (необхідний елемент достатнього набору), згідно з яким певний чинник визнається причиною шкоди, якщо він є необхідним елементом множини чинників, у сукупності своїй достатньою для настання шкоди.

Аргументується, що нормативний аспект дослідження причинності має розпочинатися із критерію деліктузуючого ризику: відповідальність особи за наслідки своєї протиправної поведінки має бути обмежена лише тією шкодою, ризик завдання якої зробив цю поведінку протиправною. Відтак аргументується, що нормативний аспект дослідження причинності є аналітичним локусом, у рамках якого відбувається фінальна оцінка економічних ефектів деліктної відповідальності, пошук того, хто міг запобігти шкоді з найменшими витратами, а також вирішення колізій між двома суб'єктивними правами. В особливо складних справах мають враховуватися також інші міркування правової політики. Вони спираються на уявлення про те, яких глобальних соціально-економічних результатів має досягати право, і яким чином вирішення конкретної деліктної справи сприятиме або перешкоджатиме досягненню таких результатів.

Запропоновано визначення нез'ясовної причинності: вона має місце, коли позивач з об'єктивних, не залежних від нього причин, не здатен довести наявність причинного зв'язку відповідно до застосовного у справі стандарту доказування. На основі Баєсової теорії ухвалення рішень доводиться, що стандарти доказування у цивільних і кримінальних справах мають бути різними.

Обстоюється ідея про те, що вирішенням проблеми нез'ясовної причинності має стати запровадження пропорційної відповідальності, яка передбачає, що відповідач повинен відшкодувати шкоду в розмірі, пропорційному до ступеня імовірності того, що його поведінка була дійсною причиною шкоди.

Обґрунтовується, що в деліктному праві юридично значима причетність повинна включати щонайменше усі ті ролі, які визнаються юридично значимими в кримінальному праві.

Розмежовано фізичний та інтенціональний причинний зв'язок: перший пов'язує між собою явища фізичного, матеріального світу, другий – феномени психологічного світу (бажання, імпульси, наміри тощо).

Продемонстровано, що в контексті масових злочинств, таких як воєнні злочини або злочини проти людяності, може мати місце змішування причинових внесків, яке унеможливорює ідентифікацію в обставинах окремого епізоду слідів кожного чинника, який був істотним для загальної злочинної діяльності. Утім це не повинно звільняти пособника й підбурювача від відповідальності за умови, що його причиновий внесок у загальну злочинну діяльність був істотним.

Ключові слова: причинний зв'язок, делікт, відшкодування шкоди, позадоговірна відповідальність, нез'ясовна причинність, пропорційна відповідальність, співучасть у делікті, віддаленість шкоди, токсичні делікти, надлишкова причинність, стандарт доказування, зумовлена війною шкода, субститутивна відповідальність.

SUMMARY

Karnaikh B. P. Causation in Tort Law. – Qualification research thesis on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Legal Sciences, Specialty 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law» – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2024.

The dissertation is devoted to the concept of causation in tort law. The objective of the study is to develop a concept of causation based on the methodological foundation of legal realism (pragmatism), while taking into account postmodern epistemology and the limitations of cognition in court proceedings.

It is argued that the court's inquiry into the legally relevant causation for the purposes of deciding a tort claim comprises two aspects: factual and normative. The factual aspect involves making a descriptive observation as to whether the defendant's act belongs to an objectively traceable causal sequence which resulted in harm to the victim. The normative aspect involves a normative assessment of the nexus between the defendant's

behavior and the damage in order to decide whether such a connection is significant enough to justify imposing liability for the damage caused by the defendant.

The study substantiates that within the factual aspect, the starting point is the “but for” test, also known as *conditio sine qua non* in the Continental tradition. This test yields valid results in the vast majority of cases. However, since the test postulates causation through the concept of a necessary condition, it produces a falsely negative result in cases of overdetermined causation and duplication of harm. In these cases, the NESS test (necessary element of a sufficient set) should be applied, according to which a certain factor is considered to be a cause of the damage if this factor is a necessary element of a set of factors in aggregate sufficient to result in this damage.

It is argued that the normative aspect of causation inquiry should begin with the criterion of “delictualizing” risk: person's liability for the consequences of his/her wrongful behavior should be limited only to the harm the risk of which made such behavior wrongful in the first place. Thus, the argument is made that the normative aspect of causation inquiry is the analytical locus within which the final assessment of the economic effects of tort liability is carried out, as well as the determination of the actor who could have prevented the damage at the lowest cost, and the adjustment of collisions between two individual rights. In especially contentious cases, other legal policy considerations must also be taken into account. The latter are based on the idea of what global socio-economic results the law should achieve and how the resolution of a particular tort case will facilitate or impede the achievement of such results.

A definition of uncertain causation is suggested: it means that the plaintiff, for objective reasons beyond his/her control, is unable to prove the causation under the standard of proof applicable in the case. Based on the Bayesian decision theory, the author argues that the standards of proof in civil and criminal cases should be different.

It is argued that the solution to the problem of uncertain causation should be the introduction of proportional liability, which provides that the defendant shall compensate for damage in the amount proportional to the degree of probability that his or her behavior was the actual cause of that damage.

It is argued that in tort law, legally relevant involvement should include at least all those roles which are recognized as legally relevant in criminal law.

The author distinguishes between physical and intentional causation: the former connects the phenomena of the physical or material world, while the latter relates to the phenomena of the psychological world (desires, impulses, intentions, etc.).

It is demonstrated that in the context of mass crimes, such as war crimes or crimes against humanity, there may be a blending of causal contributions which makes it impossible to identify in the circumstances of a particular episode the traces of each factor that was material to the overall criminal activity. However, this should not exempt an aider and abettor from liability, provided that his causal contribution to the overall criminal activity was significant.

Keywords: causation, tort, compensation for injury, non-contractual liability, uncertain causation, proportional liability, complicity in tort, remoteness of damage, toxic torts, overdetermined causation, standard of proof, war-related damage, vicarious liability.

Підписано до друку _____ 2024 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 2,5. Облік. вид. арк.2,3.
Тираж 100 прим. Зам. № 72/2024.

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 в?? 06.11.2017ід 06.11.2017